

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ФАКУЛЬТЕТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Кафедра тактичної підготовки військ

СЛОВНИК ПРОФЕСІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
для майбутніх фахівців Національної гвардії України

(до курсу «Українська мова за професійним
спрямуванням»)

Київ 2016

УДК 811.161.2-027.561(038):351.743(477)
ББК 81.2УК:74.5(Я2):68.4(2УК)

Рекомендовано рішенням Вченої ради
Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 1 від 21 вересня 2016 р.)

**Словник професійної термінології для майбутніх фахівців
Національної гвардії України** (до курсу «Українська мова за
професійним спрямуванням») / Уклад.: М.П. Вовк, Р.С. Троцький,
О.В. Чуприна, О.А. Блінов; С.І. Шепель; за ред. А.О. Пожидаєва. – К.:
НАВС України, 2016. – 156 с.

У словнику зафіксовано найуживаніші поняття військової фахової термінології з проєкцією на діяльність Національної гвардії України. Окремим розділом подано термінолексему сфери професійної військової комунікації. Метою видання словника фахової термінології майбутнього фахівця Національної гвардії України є ознайомлення курсантів з основами фахової терміносистеми, що дозволить підвищити рівень їхніх професійних компетентностей, зокрема мовно-комунікативних умінь, лексичної і термінологічної культури, у процесі опанування нормативного курсу «Українська мова за професійним спрямуванням».

Адресовано майбутнім фахівцям Національної гвардії України, викладачам навчальних закладів військового спрямування, усім, хто цікавиться проблемами розвитку військової терміносистеми.

Укладачі:

М.П. Вовк, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри тактичної підготовки військ факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України НАВС України;

Р.С. Троцький, начальник кафедри тактичної підготовки військ факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України НАВС України, підполковник;

О.В. Чуприна, кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри тактичної підготовки військ факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України НАВС України;

О.А. Блінов, кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри тактичної підготовки військ факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України НАВС України;

С.І. Шепель, старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін та фізичної підготовки факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України НАВС України, підполковник

Рецензенти:

Г.І. Сотська, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу змісту і технологій навчання дорослих інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;

О.В. Дручек, завідувач кафедри загально-правових та психологічних дисциплін факультету №2 ННІ №3 НАВС України, кандидат юридичних наук, доцент.

К.В. Рихтік, перший заступник командира військової частини 3066 Північного Київського територіального управління НГУ, магістр оперативно-тактичного рівня, полковник.

Затверджено на засіданні кафедри тактичної підготовки військ факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України НАВС України (протокол №21 від 16 червня 2016 р.) відповідно до плану роботи кафедри на 2015-2016 рр.

З М І С Т

Вступ. Термінологічна культура майбутнього фахівця Національної гвардії України.....	4
Фахова військова термінологія.....	17
Термінологія мовно-професійної діяльності.....	67
Рекомендована література.....	153

ВСТУП

ТЕРМІНОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

У контексті аксіологічної кризи сучасного соціуму актуалізується проблема формування ціннісного ставлення особистості до фаху, що реалізується зокрема у її мовленнєвій компетентності. У зв'язку з цим виникає проблема оновлення змісту, методів і форм мовно-комунікативної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах військового спрямування. Адже на сучасному етапі прослідковується тенденція формування фахівця як культуромовної особистості, яка, на думку О. Семеног, «глибоко шанує українську мову і має фундаментальні знання мови та літератури, збагачені знаннями традицій національного виховання, вважає їх часткою свого світогляду і світосприйняття, характеризується розвиненим мисленням, інтелектом, мовленнєвою пам'яттю, мовним чуттям»¹. Відповідно варто особливу увагу у процесі мовно-комунікативної підготовки військовослужбовця, зокрема майбутнього фахівця Національної гвардії України, приділити формуванню його термінологічної культури.

Проблеми історичної ретроспективи становлення військової термінології, терміносистеми розглядалась у мовознавчих, історіографічних працях (А. Бурячок, Р. Іванченко, Т. Михайленко, Л. Туровська, Н. Яценко, Я. Яремко та ін.). Теоретичні засади, особливості галузевих терміносистем було обгрунтовано у публікаціях О. Семеног, О. Кобилянської, Ю. Бойка, Е. Огар, К. Панасюк, С. Шевчук та ін. Окремі проблеми формування термінологічної культури фахівців різних сфер порушувати О. Семеног, Л. Пшенична, В. Шевченко та ін. Однак виникла потреба у визначенні специфіки військової термінології з проєкцією на діяльність Національної гвардії України. Це пов'язано з необхідністю формування термінологічної культури майбутніх фахівців Національної гвардії України, представників національної військової еліти, які

¹ Семеног О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. – 2-ге вид., стереот. К.: «Академія», 2012. – С. 7.

мають бути наділені культуромовними особистісними і професійними якостями.

Розглянемо спектр дефініцій поняття «термін», що дозволить розкрити його сутність з позиції формування термінологічної культури майбутнього фахівця Національної гвардії України. На думку О. Семеног, термін (від лат. *terminus* – межа) – це слово або словосполучення, що позначає спеціальне поняття певної галузі знання або діяльності². Л. Пшенична, В. Шевченко, Н. Шишкіна обґрунтовують, що «термін – це будь-яке слово чи словосполучення природної або штучної мови, що позначає утямок (осягнення розумом об'єкта пізнання. – авт.), словесно представлений дефініцією, є складником словникового фонду мови (номінативна функція) і заступає у фаховому тексті дефініцію утямку (комунікативна функція); будь-яке слово чи словосполучення природної або штучної мови, що позначає утямок, представлений дефініцією й заступає її у фаховому тексті»³. Науковці акцентують увагу на таких ознаках терміна, як: системність, точність, прагнення до однозначності, наявність дефініції, кодифікація у словниках, утворення на основі національної мови або іншомовне запозичення, є одиницею словникового (термінологічного) фонду, реалізується в усному мовленні або фахових текстах тощо.

У сучасній лінгвістиці науковці визначають сутність таких понять, як «термінологія» і «терміносистема». Зокрема С. Шевчук, І. Клименко зауважують, що «*термінологія* – 1) розділ мовознавства, що вивчає терміни (у цьому значенні все частіше використовують слово *термінознавство*); 2) сукупність термінів певної мови або певної галузі. Наприклад, можемо говорити про англійську, польську, російську, українську та інші термінологію, а також про термінологію математичну, юридичну, хімічну, технічну тощо», а терміносистемами є «галузеві термінології, тобто сукупність термінів конкретних галузей»⁴.

² Семеног О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. – 2-ге вид., стереот. – К.: «Академія», 2012. – С. 26.

³ Пшенична Л., Шевченко В., Шишкіна Н. Термінологічна культура фахівця – освітньо-навчальний проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk733/TK_wisnyk733_1_pshenychna_shevchenko_.htm. – Загол з екрану. – Мова укр.

⁴ Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням: підр. – 4-те вид., виправ. і доп. – К.: Алєра, 2014. – С. 513.

Інші дослідники акцентують увагу на тому, що «термінознавство – це багатодисциплінарна наука, що виникла на перетині кількох наук» і «стосується автоматичного та автоматизованого опрацювання семантичної інформації, представленої природньою мовою (реферування текстів, анотування, індексування змісту фахових текстів, перекладання, опрацювання баз знань, шукання змістової (нової) інформації в текстах, визначення предметної галузі, до якої належить текст та ін.)»⁵. Терміносистема визначається як галузева термінологія, тобто сукупність термінів конкретних галузей⁶.

Учені класифікують терміни на три групи⁷: 1) загальнонаукові (вживаються майже в усіх галузевих термінологіях: система, закон, тенденція, теорія, аналіз тощо); 2) міжгалузеві (використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях: *екологічні витрати, приватна власність* тощо); 3) вузькоспеціалізовані (позначають поняття, що відображають специфіку конкретної галузі: *полігон, військове формування, тактична підготовка, бойове завдання, підполковник* тощо). Галузева терміносистема, зокрема військова, складається з термінів означених груп, однак питому частку складають саме вузькоспеціалізовані (галузеві) терміни – *термінолексеми*.

Військова терміносистема в історичній ретроспективі розвивалась з урахуванням соціально-політичних, науково-технічних, освітніх чинників, які визначили семантичну специфіку термінологічних груп військової лексики, способи їх творення, походження. Ґрунтовний аналіз процесу історичного становлення військової терміносистеми здійснила Н. Яценко, яка визначила сім етапів її розвитку⁸.

⁵ Пшелічна Л., Шевченко В., Шишкіна Н. Термінологічна культура фахівця – освітньо-навчальний проєкт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk733/TK_wisnyk733_1_pshchynchna_shc_vchenko_.htm. – Загол з екрану. – Мова укр.

⁶ Шевчук С.В., Кліменко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням: підр. – 4-те вид., виправ. і доп. – К.: Алерта, 2014. – С. 513.

⁷ Там само. – С. 517-518.

⁸ Яценко Н. Основні етапи становлення військової термінології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id78/>. – Загол з екрану. – Мова укр.

Перший (XI – XIII ст.) – початковий. Назви тогочасних понять представлені в українських писемних пам'ятках («Слово о полку Ігоревім», Іпатіївський літопис, «Повесть временных лет») переважно праслов'янського походження (*доспехъ, плащъ, кожухъ, съвита, сорочка, поясъ, ремень, наръмьница, прильбица*), а також іншомовні термінолексеми (*броня, панцирь, бадана, корзно* тощо). Н. Яценко зауважила, що у цей період сформувалася спеціальна термінологічна система як частина словникового складу мови.

Другий етап (XIV – XVII ст.) пов'язаний зі становленням козацького соціального прошарку, яке продукувало військові терміни, офіційно зафіксовані у словниках: «Синоніма славеноросская» (*карацень, наплечникъ*), «Лексикон словенороський» П. Беринди (*шлемъ, шишаць, прильбица, гелм* та ін.), Літописах Величка, Самовидця (*строй, ризитунокъ, жупанъ*), «Словаре малорусской старины, составленный въ 1808 г.» В.Я. Ломиковського (*кафтан, кунтуш* та ін.) тощо.

Упродовж третього етапу (XVIII – II половина XIX ст.) з розвитком військової справи у європейському вимірі спостерігалось «інтенсивне входження до російської мови (через неї і в інші східнослов'янські мови) запозичень переважно з французької (*кокарда, лампас, шинель*) та німецької (*мундир, штиблети, шарф* та ін.)»⁹.

Н. Яценко зазначила, що упродовж четвертого етапу (II половина XIX – початок XX ст.) відбувалося становлення української військової термінології на науковій основі в Галичині¹⁰. Цьому сприяла діяльність Наукового товариства імені Т. Шевченка, нелегальних військових гуртків, військових організацій «Січ», «Соколи» тощо (власне українська лексика (*черкеска, шаровари, жупан* тощо), запозичення з німецької (*кант, кітель* та ін.) й польської (*кашкет* та ін.) мов). На східноукраїнських землях означеного періоду військова термінологія розвивалась після 1917 р. Гетьман України П. Скоропадський затвердив похідну форму для старшин і

⁹ Яценко Н. Основні етапи становлення військової термінології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tem-in.org/goods/15-1-1-1/category/id78/>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

¹⁰ Там само.

козаків Української армії. Військова термінологія була представлена в авторитетних лексикографічних працях, насамперед у «Словарі української мови» Б. Грінченка, укладеного на основі загальнонародної мови (*сорочка, шатка, чоботи, кожух* та ін.).

«На початку ХХ ст. ступінь розвитку української військової термінології, – зауважує Н. Яценко, – певною мірою був відображений в українському військовому статуті «Правильник піхотинців» (1914), який був *першим суто військовим кодифікованим джерелом*»¹¹. У зв'язку з необхідністю систематизації військової термінології В. Євтимович уклад «Московсько-український словник для військових».

П'ятий етап позначений інтенсивним розвитком української військової термінології (1923 – 1932 рр., період українізації). Упродовж цього етапу вийшли друком словники: «Практичний російсько-український словник для військових» (1924, 10 тис. термінів), «Російсько-український словник військової термінології» С. та О. Якубських (1928, близько 12 тис. термінів) тощо. Н. Яценко переконливо доводить, що «цей період став визначальним для подальшої розбудови української військової термінології, її систематизації, нормалізації на практиці»¹². Однак вже у 1933 р. владою було знищено і заборонено до використання більшість галузевих словників, зокрема такі, як: Я. Білик «Політичний словник» (1925), С. Булда «Словник будівельної термінології» (1930), П. Василенко, І. Шелудько «Словник гірничої термінології» (1931), В. Вовчанецький «Словник ботанічної термінології» (1932), М. Дарморос, Л. Дарморос «Словник технічної термінології» (1926), Ф. Калинович «Словник математичної термінології» (1926), В. Крамаревський та ін. «Словник медичної термінології» (1931), О. Курило «Словник хімічної термінології» (1928), В. Підмогильний «Фразеологія ділової мови» (1927), Х. Полонський «Словник природничої термінології» (1928), П. Тутковський «Словник геологічної термінології» (1923),

¹¹ Яценко Н. Основні етапи становлення військової термінології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id78/>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

¹² Там само.

С. Якубський, О. Якубський «Російсько-український словник військової термінології» (1928) та ін.

Упродовж шостого етапу (1939 – 1990 рр.) з ліквідацією НТШ у Львові (1939) відбулося загальмовування розвитку української військової термінології, що детерміновано загальнодержавною спрямованістю уніфікації галузевих терміносистем на основі російської мови, яка була визнана мовою міжнародного спілкування у Радянському Союзі. Н. Яценко наводить такі приклади заміни термінів у військовій сфері: були запроваджені назви *уніформа, екіпіровка, портянка, пов'язка, тільняшка, плац-палатка* замість українських *однострій, спорядження, онуча, опаска, тільник, плац-намет*¹³. Упродовж означеного етапу окреслились дві тенденції розвитку військової терміносистеми: нівелювання традицій власне українського термінотворення у військовій сфері та фрагментарний розвиток військової термінології на природній національній основі. Зокрема, взірцем останньої є видання І. Ільницького-Занковича «Німецький та український військовий словник» (1939, Берлін), де автор порушує проблеми взаємодії інтернаціональних та національних компонентів у військовому термінотворенні.

Сьомий етап розвитку української військової термінології (1990-і рр. – перше десятиліття ХХІ ст.) пов'язаний з відродженням традицій термінотворення і терміновживання на національній основі, активізацією лексикографічної роботи у військово-професійному середовищі. Зокрема, з початку 1990-х рр. вийшли друком такі видання, як: Я. Яремко «Нариси з історії української військової термінології» (2012), А. Бурячок «Російсько-український словник для військовиків» (1995), «Російсько-український словник військово-технічних термінів» (за ред. М. Гуця, 1994), Б. Канцелярук «Словник військових термінів» (1993), О. Шмаков «Словник офіцера внутрішніх військ з воєнно-наукових питань» (2005) та ін.

Упродовж останнього десятиліття розвивається такий лексикографічний напрям, як *комп'ютерна (електронна) лексикографія*, яка, на переконання О. Семеног, «стимулює

¹³ Яценко Н. Основні етапи становлення військової термінології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id78/>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

розвиток, зумовлює інформаційно-комп'ютерну складову в лексикографічній культурі сучасного користувача»¹⁴. Дослідниця наводить відомості про розвиток електронної лексикографії в Україні. Електронні словники видає Український мовно-інформаційний фонд, який в онлайн-варіанті розробив інтегровану лексикографічну систему «Словники України», до складу якої включено п'ять академічних словників нового покоління: орфографічний, транскрипції, фразеологічний, синонімів та антонімів (252 тис. слів), яка, за свідченням фахівців, немає аналогів у світі. На сьогодні впорядковується «Великий тлумачний словник української мови» або «СЛОВНИК.net». У словнику подано активну лексику української літературної мови, терміни, слова історичного фонду, що свого часу належали до широковживаних, найуживаніші архаїзми, найпоширеніші діалектизми та неологізми, що з'явилися упродовж останніх років. Електронні словники дозволяють зберігати великий обсяг інформації за рахунок використання гіперпосилань, мають ефективну систему пошуку (повнотекстовий пошук, одночасний пошук у кількох словниках, швидкість пошуку)¹⁵. Військовослужбовці, зокрема, майбутні фахівці Національної гвардії України, мають можливість скористатися цим цінним лексикографічним фондом, який становить потужний ресурс для самоосвіти, професійного саморозвитку, формування лексичної, лексикографічної та термінологічної культури фахівців військової сфери.

Узагальнивши ретроспективу розвитку військової терміносистеми, яка зумовлена зовнішніми (політичними, інтернаціональними) та внутрішніми (власне національними, науковими) чинниками, Л. Туровська переконливо доводить, що «звернення до аналізу саме позамовних чинників свідчить, що формування української військової термінології зумовлене кількома обставинами. Для їх з'ясування важливо визначити, які саме реалії об'єктивного світу та спеціальні знання про них у певні історичні періоди термінувалися; що являли собою ці реалії, які саме ознаки були покладені в основу їхнього

¹⁴ Семенов О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. – 2-ге вид., стереот. К.: «Академія», 2012. – С. 59-60.

¹⁵ Там само.

найменування; хто і за яких соціальних обставин виступав термінотворцем»¹⁶.

Дослідниця визначає такі чинники розвитку військової терміносистеми:

1. Соціально-комунікативний (людський) чинник, який пов'язаний з тим, що термін є результатом закріплення певного поняття у слові, цей чинник визначає термінологічну синонімію, яка є об'єктивною ознакою природно сформованих терміносистем. Наприклад, у військовій термінології для номінування деяких звань та посад вживалося кілька термінів-синонімів, що було пов'язано з різною мовною орієнтацією військовиків: західноукраїнських – з яскравою німецько-польською мовною орієнтацією (*жовнір, ротмістр*), східних частин – з переважанням козацької традиції (*козак, сотник*), центральних частин – з помітним російським впливом та використанням іншомовних запозичень, вживаних в російській армії (*солдат, капітан*). За період існування Радянського Союзу простежується активне калькування російських військових термінів, що спричинило в подальшому невиправдану синонімію в уживанні певних терміноодиниць: *атакуючий* замість *наступальний*, *головнокомандуючий* замість *головнокомандувач*, *вишка* замість *вежа*, *дозорний* замість *стежник*, *взвод* замість *чота* тощо.

2. Виробничо-технологічний чинник. Якщо військова термінологія на початку свого розвитку (період Київської Русі, пізніше козаччина) була відносно замкненою, нечисельною за кількістю одиниць системою, то сучасна науково-технічна військова термінологія є відкритим системним утворенням, яке постійно поповнюється лексичними запозиченнями з термінологій суміжних або дотичних наукових дисциплін (наприклад, молекулярної фізики і термодинаміки, квантової фізики, хімії високомолекулярних сполук), технічних галузей (автоматизації та комп'ютеризації військових технічних засобів) через нові відкриття, впровадження досягнень науки. На сучасному етапі розвитку у військовій терміносистемі активно

¹⁶ Туровська Л.В. Екстралінгвальна обумовленість лінгвістичних процесів у термінології (на прикладі військової терміносистеми) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id68/>. – Загол. з екрану. – Мова укр.